

- Osyn, E. N. (2012), "The Measurement of positive and negative emotions: the development of the Russian-language analogue of PANAS technique" ["Izmerenie pozitivnyh i negativnyh jemocij: razrabotka russkojazychnogo analoga metodiki PANAS"]. *Psikhologiya. Journal vysshey shkoly ekonomiki – Psychology. The Journal of Higher School of Economics*, Vol. 9 No. 4, p. 91–110.
- Prokhorov, A. O. (1991), *Mental states and their manifestations in the learning process [Psihicheskie sostojaniya i ih proyavleniya v uchebnom processe]*, Publishing House of Kazan University, Kazan.
- Rusalov, V. M. (2012), *The temperament in the structure of human personality: Differential physiological and psychological research [Temperament v strukture individual'nosti cheloveka: Differencial'no-psihofiziologicheskie i psihologicheskie issledovaniya]*, Publishing "Institute of Psychology, RAS", Moscow.
- Schrader, W. (1980), "The attitude to studying of low progress pupils and conditions, affecting on the attitude's changing", in Lompscher, Y. (Ed.), *"Psychische Besonderheiten leistungsschwacher Schüler und Bedingungen ihrer Veränderung"*, Volk und Wissen, Volkseigner Verlag Berlin.
- Steel, P. (2007), "The Nature of Procrastination: A Meta-Analytic and Theoretical Review of Quintessential Self-Regulatory Failure". *Psychological Bulletin*, Vol. 133 No. 1, p. 65–94.
- Strelau, J. (1982), *The role of temperament in the mental development [Rol' temperamentov v psihicheskom razvitanii]*, Progress, Moscow.
- Varvaricheva, Y. I. (2010), "The phenomenon of procrastination: Problems and research perspectives" ["Fenomen prokrastinacii: problemy i perspektivy issledovaniya"], *Voprosy Psikhologii – The Issues of Psychology*, No. 3, p. 121–131.

Надійшла до редколегії 29.04.2016

УДК 159.923.2

Н. В. Фролова, Н. В. Грисенко, Г. В. Ільїна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ХАРАКТЕР ЗВ'ЯЗКУ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ І ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація. Подано результати емпіричного дослідження зв'язку психологічного потенціалу особистості з етнічною ідентичністю в підлітковому віці. Визначено, що успішність формування психологічного потенціалу особистості визначають мірою реалізації основних його функцій: самовизначення, збереження етнічної ідентичності та її реалізації. Доведено, що підлітки з високим рівнем етнічної ідентичності мають високі показники виявлення складових елементів психологічного потенціалу особистості, а саме життєстійкості, усвідомленості життя й самоактуалізації.

Ключові слова: психологічний потенціал, особистісний потенціал, етнічна ідентичність, життєстійкість, осмисленість життя, самоактуалізація.

Аннотация. Обосновано представление о феномене психологического потенциала личности и выделены критерии успешности его формирования в подростковом возрасте. Проанализированы результаты эмпирического исследования взаимосвязи этнической идентичности с составляющими психологического потенциала личности, а именно жизнестойкостью, осмысленностью жизни и самоактуализацией.

Ключевые слова: психологический потенциал, личностный потенциал, этническая идентичность, жизнестойкость, осмысленность жизни, самоактуализация.

Постановка проблеми дослідження. Питання збереження психологічного благополуччя в сучасному світі з його глобалізацією, пришвидшенням темпу життя набувають усе більшої актуальності. Повноцінне функціонування людини неможливе без реалізації її психологічного потенціалу, який є і ресурс розвитку,

і стрижень особистості, що сприяє її збереженню в умовах кризи та зміни середовища (Olefir, 2012; Personality potential: structure & diagnostics, 2011; Zymivets, 2012). Отже, пошук шляхів його реалізації й формування – важлива проблема соціодення.

Підлітковий вік є один з найгостріших кризових етапів становлення людини, формування її фізичного та психічного Я. Саме в підлітковому віці відбувається активне становлення Я-концепції людини, її ідентичності, психологічного потенціалу, але поряд з тим саме це й обумовлює нестабільність і вразливість особистості до негативного впливу соціально-політичної та економічної напруженості на вказаному віковому етапі (Kuzmin, 2012; Levytskyi, 2010; Makarenko, 2012; Tsokota & Tolstaya, 2011). Етнічна ідентичність як один із видів соціальної ідентичності особистості також активно формується в підлітковому віці, і ми вважаємо, що в умовах соціального конфлікту, у якому перебуває Українська держава, саме вона може стати чинником, який сприятиме стабілізації особистості, активізуватиме формування та реалізацію її психологічного потенціалу, що сприятиме успішній адаптації особи до несприятливих умов життєдіяльності. Крім того, етнічну ідентичність можна розглядати як таку силу, що здатна об'єднати всіх представників певної спільноти в єдине ціле, мотивувати їх на досягнення соціально значущих цілей та сприяти культурному, інтелектуальному й економічному розвитку нації.

Мета написання статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити характер зв'язку етнічної ідентичності підлітка та його психологічного потенціалу.

Поняття «психологічний потенціал особистості» – відносно нове для психологічної науки, на сьогодні не існує єдиного та загальноприйнятого його визначення й моделі. Так, Н. В. Зимівець визначає його як «динамічну самокеровану систему можливостей особистості, які можуть бути задіяні для вирішення певних завдань, пов'язаних із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності та розширенням самих потенцій людини і можливостей її самореалізації» (Zymivets, 2012). Водночас, як зазначає Є. Зав'ялова, особистісний потенціал – це «сукупність особистісного ресурсу і рівня розвитку самопізнання, які забезпечують процес саморегуляції та самореалізації в змінених умовах існування» (Zavialova, 2001). Згідно з уявленнями Д. О. Леонтьєва, особистісний потенціал – це «інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, покладена в основу здатності особистості діяти згідно зі стійкими внутрішніми критеріями та орієнтирами і зберігати стабільність смислових орієнтацій та ефективність діяльності на тлі тиску і зміни зовнішніх умов (Personality potential: structure & diagnostics, 2011). Незважаючи на достатньо суттєві відмінності в розумінні феномену, беззаперечним є факт, що психологічний потенціал особистості – основна рушійна сила її розвитку та самоактуалізації.

Як і вся особистість, психологічний потенціал зазнає значних якісних змін у підлітковому віці. Його структурні компоненти, а саме гносеологічний, аксіологічний, або ціннісний, творчий, комунікативний та художній потенціали (Personality potential: structure & diagnostics, 2011), тісно пов'язані між собою, взаємно стимулюють свій розвиток, розгортаючись у діяльності підлітка та реалізуючи процес самоактуалізації особистості.

Зважаючи на той факт, що поняття психологічного потенціалу особистості є достатньо широке і може бути розглянуто з кількох позицій, ми у своєму дослідженні зупинилися на функціональному підході та виходили з положення про те, що успішність формування психологічного потенціалу особистості може бути визначено через те, наскільки повно реалізуються його функції: *самовизначення* як здатність вибору цілей, яких прагне досягти особистість; *реалізація* як здійснення вибору можливої альтернативи, а також перехід до безпосередньої діяльності щодо її реалізації, що стимулює розвиток особистості, впливає на її продуктив-

ність, та можливість актуалізувати особистісний потенціал на практиці; і *збереження* як відчуття стабільності особистості, утримання її цілісності (Zymivets, 2012; Personality potential: structure & diagnostics, 2011).

Ще одним важливим компонентом особистості є її ідентичність, що може бути презентована кількома видами, зокрема соціальною ідентичністю, у якій сконцентровано уявлення особистості про своє місце в системі соціальних відносин. Дослідниці В. Р. Цокота та О. І. Толстая підкреслюють, що ідентичність є один із факторів, що утворюють психологічну основу свідомої поведінки людини (Tsokota & Tolstaya, 2011). Етнічна ідентичність – це вид соціальної ідентичності особистості, що визначає ставлення особистості до себе як представника певної етнічної групи та значно впливає на його соціальне життя (Shergalieva, 2014). Крім того, в умовах сучасних соціальних трансформацій, уніфікацій та стандартизації, пов'язаних із глобалізацією, саме етнічна ідентичність особистості може стати засобом збереження особистісної цілісності й соціокультурної унікальності.

Саме в підлітковому віці відбувається інтенсивне становлення особистості, її самоусвідомлення. Окремі структури особистості, у тому числі етнічна ідентичність та психологічний потенціал, набувають цілісності та формуються в системі (Khotinets 2013).

Так, у окремих дослідженнях встановлено взаємозв'язок між життєстійкістю особистості й окремими видами її ідентичності (Zaidi et al., 2014). М. В. Курбатова встановила, що існує значущий прямо пропорційний кореляційний зв'язок між професійною ідентичністю й показником життєстійкості, зокрема атитюдами залученості, контролю та прийняття ризику (Kurbatova & Domashenkina, 2015). М. В. Кузьмін установив, що юнаки активно спираються на якість життєстійкості під час подолання кризи гендерної, професійної та сімейної ідентичності. Юнаки й дівчата, що прагнуть контролю над власним життям, активно включені у процес життя та готові ризикувати, менш схильні категоризувати себе в негативних термінах та легше переживають кризу ідентичності. Особи ж з негативною ідентичністю (що мають негативну оцінку власного соціального статусу або ідентифікують себе з групою, що негативно оцінюють у соціумі) мають нижчі показники життєстійкості (Kuzmin, 2012). Утім вплив етнічної ідентичності як одного з видів соціальної ідентичності особистості на її життєстійкість досліджено недостатньою. Саме ці факти взято за основу припущення про те, що і етнічна ідентичність, як один із видів соціальної ідентичності особистості, пов'язана з її психологічним потенціалом, а саме: підлітки з високим рівнем етнічної ідентичності можуть мати вищий рівень життєстійкості, порівняно з особами з низьким рівнем сформованості етнічної ідентичності.

Конструювання власної ідентичності невід'ємно пов'язано з експериментуванням ролями, які може грати особистість, їх активне освоєння є одним з факторів, що стимулює осмисленість життя (Williams, 2014). Наприклад, у дослідженні М. Є. Шаріпової в результаті порівняльного аналізу встановлено, що виражене відчуття належності до власної етнічної групи, до її традицій та культури, високий рівень етнічної ідентичності сприяє розвитку відчуття наповненості життя, його усвідомленості, орієнтації на майбутнє, контрольованості, й навпаки, для осіб з низьким рівнем етнічної ідентичності характерні низький рівень усвідомленості життя, відчуття його наповненості та орієнтації на майбутнє (Sharipova, 2013).

Етнічна ідентичність відіграє також важливе значення у процесі самореалізації особистості (Gullan et al., 2013). Етнічне самовизначення, як один із кроків її становлення, спрямовано на задоволення потреби в укріпленні особистості та пошуку сенсу життя шляхом співвіднесення власного життєвого шляху з життям свого етносу. Крім того, етнічне оточення значно впливає на формування системи смислів особистості, імпліцитно передаючи їй систему етнічних цінностей у

процесі соціалізації (Umaña-Taylor, 2015). За З. В. Поповою, «найглибше джерело самореалізації закладено, з одного боку, у суперечності між потребою людини злитися з етносом, а з іншого – виокремити себе з нього з метою індивідуалізації» (Порова, 2005). Виходячи з цього, ми сформулювали припущення про те, що особи з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності мають вищу осмисленість життя, ніж особи з низьким рівнем розвитку етнічної ідентичності.

Як свідчать емпіричні дослідження, позитивна етнічна ідентичність тісно пов'язана із самоактуалізацією особистості, саме в контексті самовідношення. Так, А. В. Миронов установив, що позитивна етнічна ідентичність має значущий зв'язок з показником самоприв'язаності та самоповаги. Позитивне ставлення до власної та чужих етнічних груп сприяє формуванню в підлітка поваги до себе та позитивного Я-образу. Також встановлено позитивний кореляційний зв'язок між показником упевненості в собі та загальним рівнем етнічної ідентичності, а також вираженістю її афективного та когнітивного компонентів. Натомість розвиток етноігілістичних установок, що відображають небажання підтримувати власні етнокультурні цінності, є перешкода для формування позитивного та ціннісного ставлення до власного Я (Mironov, 2012).

Аналіз та узагальнення теоретичного матеріалу з проблеми дослідження, дали можливість сформулювати три емпіричні гіпотези:

1. підлітки з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності мають вищий рівень життєстійкості;
2. особи з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності мають вищу осмисленість життя, ніж особи з низьким рівнем розвитку етнічної ідентичності;
3. позитивна етнічна ідентичність пов'язана з високими показниками самоактуалізації особистості.

Викладення основного матеріалу дослідження. У процесі планування дослідження обрано дескриптивну та кореляційну стратегії дослідження. Як незалежна змінна в ньому виступала етнічна ідентичність, а як залежна змінна – психологічний потенціал особистості підлітка.

Для дослідження відібрано репрезентативну вибірку із 60 підлітків віком від 12 до 15 років. На першому етапі дослідження з вибірки ми сформували дві групи досліджуваних за критерієм ступеня сформованості етнічної ідентичності, що був визначений за допомогою психодіагностичної методики Дж. Фінні:

– група досліджуваних з низьким рівнем сформованості етнічної ідентичності (N=30, серед них 60 % хлопців та 40 % дівчат. Середній вік групи – 13, 33 років);

– група досліджуваних з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності (N=30, серед них 41 % хлопців та 59 % дівчат. Середній вік групи – 13, 41 років).

Виходячи з накреслених гіпотез дослідження, ми підібрали психодіагностичний інструментарій, що складається з двох блоків, спрямованих на дослідження успішності формування психологічного потенціалу («Тест життєстійкості» (авт. С. Мадді у адаптації Д. О. Леонтьєва та О. І. Рассказової), «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (авт. Д. О. Леонтьєв), «Модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості» (САМОАЛ) (авт. Е. Шостром, адапт. О. В. Лазукін) та етнічної ідентичності особистості (методика Дж. Фінні, що дає змогу оцінити ступінь сформованості етнічної ідентичності (адапт. Г. М. Арбітайло) та її афективного й когнітивного компонентів, розроблена на основі теорії М. Барретта, «Шкальний опитувальник О. Л. Романової для дослідження етнічної ідентичності дітей та підлітків», методика «Типи етнічної ідентичності» (авт. Г. У. Солдатова, С. В. Рижова).

Окрім емпіричних методів, у нашому дослідженні також використано кількісний та якісний аналіз отриманих даних. Для визначення математичних критеріїв з обробки даних ми перевірили відповідність нормальному розподілу значень

за шкалами використаних методик. Перевірку здійснено за допомогою розрахунку значень асиметрії та експесу, а також одновибіркового критерію Колмогорова–Смирнова. Оскільки розподіл значень за більшістю шкал у обох групах не відповідав нормальному, для встановлення значущих відмінностей між групами використано U-критерій Манна–Уїтні, а для встановлення взаємозв'язків – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

У ході статистичного аналізу ми порівняли розподіл усереднених показників у групах досліджуваних з низьким та високим рівнем сформованості етнічної ідентичності за шкалами методики «Типи етнічної ідентичності», що дає змогу вивчити спрямованість етнічної ідентичності особистості. Нижче наведемо тільки значущі відмінності між групами.

Таблиця 1

**Відмінності у спрямованості етнічної ідентичності
між групами з низьким та високим рівнями сформованості ЕІ**

Шкала	Середнє значення у групі з низьким рівнем сформованості ЕІ	Середнє значення у групі з високим рівнем сформованості ЕІ	Значення U-емп.	Рівень значущості відмінностей
Позитивна етнічна ідентичність	12,93	17,48	165	$p \leq 0,01$
Етноegoїзм	8,17	4,64	245	$p \leq 0,01$
Етноізоляціонізм	7,43	3,48	211	$p \leq 0,01$

У групі осіб з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності високими є показники позитивної або нормальної етнічної ідентичності, що характеризується наявністю позитивних образів як своєї, так і іншої етнічної групи, що свідчить про високий рівень етнічної обізнаності особи та є фактор оптимальної міжетнічної взаємодії. Водночас у групі осіб з низьким рівнем сформованості етнічної ідентичності спостерігається збільшення показників за гіперболізованими формами ідентичності (етноegoїзм та етноізоляціонізм), що свідчить про наявність позитивного образу власної етнічної групи, але негативні образи інших груп. Виокремлені нами групи розрізняють також і за ступенем вираженості показників життєстійкості.

Таблиця 2

**Відмінності в показниках життєстійкості між групами
з низьким та високим рівнем сформованості ЕІ**

Шкала	Середнє значення у групі з низьким рівнем сформованості ЕІ	Середнє значення у групі з високим рівнем сформованості ЕІ	Значення U-емп.	Рівень значущості відмінностей
Життєстійкість	66,93	83,06	203	$p \leq 0,01$
Залученість	26,97	35,97	215	$p \leq 0,01$
Контроль	24,19	29,39	229	$p \leq 0,01$
Прийняття ризику	13,84	17,7	261	$p \leq 0,01$

Ми отримали значні відмінності між середніми показниками за всіма шкалами тесту життєстійкості: залученість, контроль, прийняття ризику. Це вказує на те, що особи з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності відчують себе впевненішими в результатах власної діяльності та своїй здатності самостійно конструювати життєвий шлях, перебувають у пошуку нового досвіду, що сприятиме актуалізації їх особистості, а також відчують себе залученими до життя, що свідчить про активну життєву позицію особистості.

У процесі кореляційного аналізу даних виявлено значущий прямопропорційний зв'язок між показниками життєстійкості й рівнем сформованості етнічної ідентичності та її компонентами. Результати проілюстровано графічно за допомогою такої кореляційної плеяди (рис. 1).

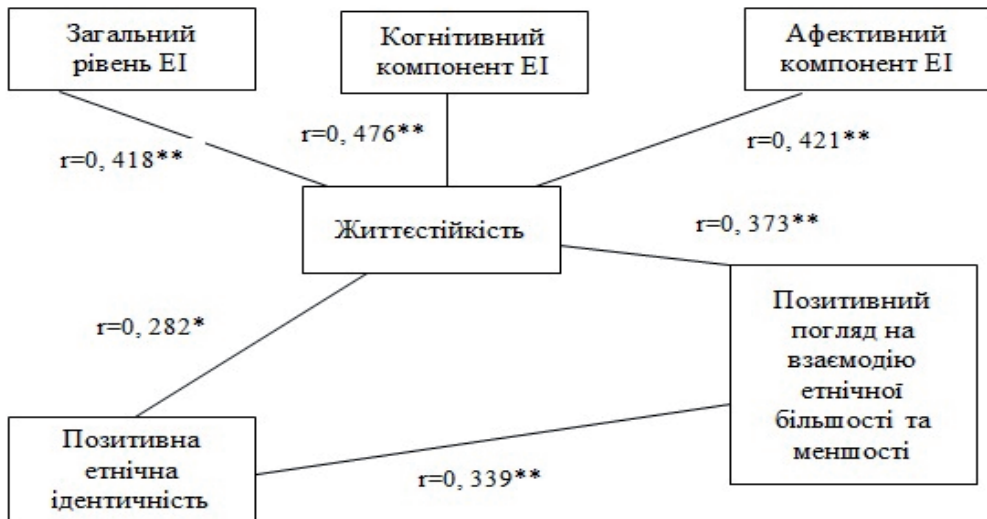

Рис. 1. Кореляційна плеяда «Зв'язок між життєстійкістю та етнічною ідентичністю підлітка»

На рис. 1 можна побачити, що є зв'язок між конструктом життєстійкості та всіма компонентами етнічної ідентичності особистості, позитивним поглядом на взаємодію етнічної більшості та меншості і позитивною спрямованістю етнічної ідентичності.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що наявність позитивного образу себе, власної етнічної групи та інших етнічних груп, оцінка результатів між-етнічної взаємодії як позитивних, сприяє підвищенню в особи прагнення здобуття нового досвіду та готовності ризикувати для його отримання, що позитивно впливає на складові елементи Я-концепції особистості.

Як можна побачити з табл. 2, особи з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності, на відміну від осіб з низьким її рівнем, мають вищі оцінки за всіма шкалами усвідомленості життя, тобто вони мають вищу загальну осмисленість життя, схильні ставити перед собою значущі цілі, що допомагають шукати сенс та проектувати життєвий шлях, більше задоволені вже досягнутими результатами власної діяльності та оцінюють власне життя як емоційно насичене, наповнене, таке, що дає задоволення.

Вони також мають вищі показники інтернального локусу контролю, але водночас і вищі показники екстернального локусу контролю, що може бути свідченням їх більшої гнучкості та адаптивності.

Таблиця 3

Відмінності в показниках усвідомленості життя між групами з високим та низьким рівнями сформованості ЕІ

Шкала	Середнє значення у групі з низьким рівнем сформованості ЕІ	Середнє значення у групі з високим рівнем сформованості ЕІ	Значення U-емп.	Рівень значущості відмінностей
Осмисленість життя	76,03	110,39	37,45	$p \leq 0,01$
Цілі	23,67	33,7	119	$p \leq 0,01$

Закінчення табл. 3

Шкала	Середнє значення у групі з низьким рівнем сформованості EI	Середнє значення у групі з високим рівнем сформованості EI	Значення U-емп.	Рівень значущості відмінностей
Процес	24,3	31,82	182	$p \leq 0,01$
Результат	19,53	26,76	151,5	$p \leq 0,01$
Локус контролю Я	18,27	24,82	148	$p \leq 0,01$
Локус контролю життя	22,7	31,06	142,5	$p \leq 0,01$

Як було зазначено, одним із критеріїв сформованості та реалізації психологічного потенціалу особистості є ступінь її самоактуалізації. Так, ми порівняли групи за окремими її показниками (табл. 3).

Таблиця 4

**Відмінності в показниках самоактуалізації
між групами з низьким та високим рівнями сформованості EI**

Шкала	Середнє значення у групі з низьким рівнем сформованості EI	Середнє значення у групі з високим рівнем сформованості EI	Значення U-емп.	Рівень значущості відмінностей
Орієнтація в часі	7,68	9,82	238	$p \leq 0,01$
Погляд на природу людини	6	8,18	286	$p \leq 0,05$
Потреба в пізнанні	6,95	8,59	253	$p \leq 0,01$
Спонтанність	4,97	5,91	314	$p \leq 0,05$
Контактність	5,55	7,27	224	$p \leq 0,01$

Отримані результати (табл. 4) дають можливість стверджувати, що особи з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності, на відміну від осіб з низьким рівнем її сформованості, відчують себе комфортно у стані «тут і тепер», не відкладаючи життя на майбутнє та не заглиблюючись у минуле, що цілком узгоджується з описаними раніше відмінностями за атитюдом життєстійкості «залученість», що дає змогу оцінити ступінь безпосередньої включеності особистості в події її життя. Також представники цієї групи мають позитивний погляд на природу людини, що, на нашу думку, пов'язано також з формуванням образів представників інших національностей та етнічних груп у цілому й обумовлює ступінь їх позитивності/негативності та, у свою чергу, спрямованість (тип) етнічної ідентичності. Крім того, особи з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності відкритіші новому досвіду, мають більшу спонтанність, що ґрунтується на впевненості в собі та довірі до світу, а також виявляють більшу контактність. Під час кореляційного аналізу встановлено, що позитивний тип етнічної ідентичності пов'язаний з такими аспектами самоактуалізації, як спонтанність, контактність і гнучкість у спілкуванні.

Таким чином, у ході емпіричного дослідження і статистичного аналізу отриманих результатів ми встановили, що успішність формування психологічного потенціалу залежить від етнічної ідентичності підлітка. З висунутих на початку дослідження трьох емпіричних гіпотез у ході статистичного аналізу дві підтверджено повністю, одну – частково:

1. припущення про те, що підлітки з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності мають вищий рівень життєстійкості, повністю підтвердилось. Виявлено значущі відмінності між показниками життєстійкості та всіх її атитюдів (за-

лученість, контроль, прийняття ризику) у групах досліджуваних з низьким та високим рівнем сформованості етнічної ідентичності. Також ми зафіксували значущі зв'язки між рівнем сформованості етнічної ідентичності, її компонентами та життєстійкістю особистості, що дає змогу зробити висновок про важливість сформованої етнічної ідентичності для подолання особистістю стресових ситуацій;

2. гіпотеза щодо вищого ступеня виявлення в осіб з високим рівнем сформованості етнічної ідентичності осмисленості життя також підтвердилась. Виокремлені нами групи мають значущі відмінності в осмисленості життя і її компонентах. Крім того, зафіксовано цікаві закономірності зв'язку між осмисленістю життя й типом етнічної ідентичності: позитивна етнічна ідентичність прямо пропорційно пов'язана з осмисленістю життя та її компонентами, водночас гіперболізовані її форми – обернено пропорційно, що дає змогу зробити висновок про важливість для успішного становлення психологічного потенціалу особистості не тільки рівня сформованості етнічної ідентичності, а також і її конструктивної спрямованості;

3. позитивний тип етнічної ідентичності пов'язаний з окремими показниками самоактуалізації особистості, що частково підтверджує нашу третю гіпотезу, а саме: показник позитивної етнічної ідентичності прямо пропорційно корелює з гнучкістю особистості у спілкуванні, її контактністю та спонтанністю.

Виходячи з наведених результатів дослідження, можемо зробити висновок про те, що етнічна ідентичність особистості є важливий чинник формування психологічного потенціалу підлітка. Саме тому сферою практичного використання результатів нашого дослідження є психологічне консультування осіб підліткового віку, а також розробка програм, спрямованих на формування в молоді досягнутої позитивної етнічної ідентичності, що сприятливо впливатиме на становлення й реалізацію психологічного потенціалу особистості.

Перспективи ж подальшої розробки теми полягають у розширенні та конкретизації поняття психологічного потенціалу особистості, уточненні характеру його зв'язку з етнічною ідентичністю особистості на різних вікових етапах, дослідженні гендерної специфіки їх залежності та пошуку практичних шляхів формування позитивної етнічної ідентичності особистості.

Бібліографічні посилання

- Gullan, R. L., Power, T. J. & Leff, S. S. (2013), "The Role of Empowerment in a School-Based Community Service Program with Inner-City, Minority Youth", *Journal of Adolescent Research* November, Vol. 1 No. 28, p. 664–689.
- Khotinets, V. Y. (2013), "Ethnic self-awareness and its role in the development of a person's individuality" ["Etnicheskoye samosoznaniye i yego rol' v razvitii individualnosti cheloveka"], *Sotsiologiya – Sociology*, No. 8, p. 165–169.
- Kurbatova, M. V. & Domashenkina, A. S. (2015), "The problem of hardiness and professional identity of modern students" ["Problema zhiznesteoykosti i professional'noi identichnosti sovremennykh studentov"], available at: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2015/data/928/uid89940_report.pdf
- Kuzmin, M. Y. (2012), *Students' identity crisis and its connection with hardiness [Krizis identichnosti u studentov i ego svyaz s zhiznesteoykost'yu]*, Author's abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in Psychology: 19.00.01 – General Psychology, Personality Psychology, The History of Psychology, Saint-Petersburg.
- Levytskyi, V. (2010), "Ethnic identity in the system of values of the modern Ukrainian students" ["Etnichna identychnist v systemi tsinnostey suchasnoho ukraiinskoho studentstva"], *Etnichna istoriya narodiv Yevropy – The Ethnic History of the Peoples of Europe*, Vol. 32, p. 49–54.

- Makarenko, S. S. (2012), "National identity as a component of formation of a personality Self-concept" ["Natsional'na identychnist' yak skladova formuvannya Ya-kontseptsii osobystosti"]. *Naukovyi visnyk Lvivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya: Psichologichna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series*, Vol. 2, p. 345–354.
- Mironov, A. V. (2012), "Ethnic identity as a factor of self-attitude formation" ["Etnicheskaya identichnost' kak faktor formirovaniya samootnosheniya lichnosti"]. *Teoriya i praktika obschestvennogo razvitiya – The Theory and Practice of Public Development*, No. 11, p. 116–119.
- Olefir, V. O. (2012), "Personality potential as a factor of psychological well-being" ["Osobystyni potentsial yak faktor psykholohichnoho blahopoluchcha"], *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 12: Psichologichni nauky – Scientific Bulletin of Mychailo Drahomanov National Pedagogic University, Series 12: Psychological Sciences*, Vol. 37, p. 223–226.
- Personality potential: structure & diagnostics [Lichnostnyi potentsial: struktura i diagnostika] (2011), D. A. Leontiev (Ed.), Smysl, Moscow.
- Popova, S. V. (2005), *Philosophic and cultural aspects of the analysis of ethnic identity [Filosofskiy i kulturologicheskiye aspekty analiza etnicheskoi identichnosti]*, Author's abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in Philosophy: 09.00.13, Stavropol.
- Sharipova, M. Y. (2013), *Ethnic and cultural characteristics of subjective picture of a lifetime [Etnokul'turnyye osobennosti subyektivnoi kartiny zhiznennogo puti]*, Author's abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in Psychology: 19.00.01 – General Psychology, Personality Psychology, The History of Psychology, Saint-Petersburg.
- Shergalieva, M. T. (2014), "Ethnic identity as a type of social identity" ["Etnicheskaya edintichnost' kak vid sotsialnoi identichnosti"]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta – The Bulletin of Yuri Gagarin State Technical University of Saratov*, Vol. 1 (76), p. 207–211.
- Tsokota, V. R. & Tolstaya, E. I. (2011), "The level of formation of social identity as an index of personal maturity" ["Sformirovannost' sotsialnoy identichnosti kak pokazatel urovnya lichnostnoi zrelosti"], *Visnyk Kharkivs'koho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Psichologhiya – The Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology*, No. 985 Vol. 48, p. 82–86.
- Umaña-Taylor, A. J. (2015), "Ethnic identity research: How far have we come?". In C. E. Santos, A. J. Umaña-Taylor (Eds.). *Studying ethnic identity: Methodological and conceptual approaches across disciplines*, American Psychological Association, Washington, DC, p. 11–26.
- Williams, J. L. (2014), "The Protective Role of Ethnic Identity for Urban Adolescent Males Facing Multiple Stressors". *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 43 Issue 10, p. 1728–1741.
- Zaidi, A. U., Couture-Carron, A., Maticka-Tyndale, E. & Arif, M. (2014), "Ethnic Identity, Religion, and Gender: An Exploration of Intersecting Identities Creating Diverse Perceptions and Experiences with Intimate Cross-Gender Relationships Amongst South Asian Youth in Canada". *Canadian Ethnic Studies*, Vol. 46 No. 2, p. 27–54.
- Zavialova, Y. K. (2001), "Psychological mechanisms of a person's social adaptation" ["Psichologicheskiye mekhanizmy sotsialnoy adaptatsii cheloveka"]. *Vestnik Baltiyskoy Pedagogicheskoy Akademii – The Bulletin of Baltic Pedagogic Academy*, Vol. 40, p. 55–60.
- Zymivets, N. V. (2012), "The development of children's and youth's personality potential in the process of social and pedagogic activity" ["Pozvytyk osobystisnoho potentsialu ditey ta molodi u protsesi sotsialno-pedahohichnoyi diyal'nosti"]. *Psicholoho-*

Надійшла до редколегії 08.04.2016